

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.34>**О. В. Непша**старший викладач кафедри фізичної географії і геології
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ

Стаття присвячена методичним особливостям, підготовці майбутніх учителів географії до організації дослідницької діяльності учнів в педагогічних закладах вищої освіти. Відзначається, що в умовах реалізації вимог Нової української школи необхідність оволодіння майбутніми учителями географії навичками дослідницької діяльності стає вкрай актуальною. Тому, поряд з навчальною, дослідницька діяльність майбутніх вчителів географії є невід'ємною складовою розвитку їх професійних якостей і готовності до майбутньої педагогічної діяльності.

Наголошується, що для успішного оволодіння студентами-географами навичок дослідницької діяльності слід дотримуватися деяких умов: по-перше, високий науковий рівень керівників науково-дослідної роботи студентів; по-друге, студенти повинні мати в своєму розпорядженні матеріально-технічну та інформаційну базу; по-третє, визначення поля наукових досліджень, проблематики та плану роботи. Для найбільш ефективної реалізації плану науково-дослідної роботи студентів, для успішного проходження кожним студентом індивідуальної науково-дослідної траєкторії проводяться курси для бакалаврів «Основи наукових досліджень, а у магістрів «Методологія географічних досліджень». Велику роль в методичному забезпеченні формування дослідницьких здібностей відіграє курс «Методика навчання географії» з виробничою практикою у загальноосвітніх навчальних закладах. Крім цього, в зміст ряду навчальних дисциплін включені теми, присвячені методології наукових досліджень та курси які мають в своїй структурі навчальні практики, такі як «Геологія з навчальною практикою», «Землезнавство з навчальною практикою з курсовою роботою». «Географія ґрунтів з навчальною практикою».

На основі власного педагогічного досвіду роботи встановлено, що у процесі науково-дослідної діяльності студенти долучаються до організації та проведення теоретичних і емпіричних досліджень, у них відбувається формування цілого ряду загальнокультурних і професійних компетенцій, розвивається наукове мислення, світогляд і пізнавальна активність. Дослідницька діяльність виступає як умова професійного становлення особистості, її здібностей, так як розвиває самостійність в оволодінні способами діяльності, в нашому випадку, методами дослідження.

Підготовлені таким чином вчителі географії, організовують дослідницьку діяльність учнів як на уроці, так і в позаурочний час. На уроках це здійснюється за рахунок використання дослідницького методу навчання.

Ключові слова: майбутні вчителі географії, студенти-географи, дослідницька діяльність учнів, науково-дослідна робота студентів, учень.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку географічної освіти виникає необхідність формування географічно освіченої особистості, здатної до активної діяльності в умовах сучасного суспільства, до набуття відповідних знань і умінь, до самоосвіти. Учитель сьогодні виступає не лише джерелом інформації, а й організатором, який направляє навчально-виховний процес. Тому уміння забезпечувати взаємодію з учнями, спілкуватися і керувати їх навчальною діяльністю під час уроку та за межами класу, стає однією із важливих професійно-педагогічних якостей у соціально-психологічній взаємодії учня і вчителя. Однак серед прогалин у підготовці майбутніх учителів географії до організації наукової діяльності учнів визначено такі: невміння правильно організувати власну роботу, знаходити ефективні форми і шляхи для підвищення рівня знань і методичної кваліфікації; недостатня обізнаність з системою краєзнавчої роботи; недостатнє знання спо-

собів обробки зібраних польових матеріалів. Таким чином, за умови підвищення вимог до рівня та якості географічної освіти підрастаючого покоління, з'являється потреба і в удосконаленні підготовки майбутніх учителів географії до організації наукової діяльності учнів.

Концепція «Нова українська школа» визначила пріоритет дослідницької спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів. Сучасні освітні парадигми зорієнтовані на педагога нового типу, готового продуктивно функціонувати в умовах мінливого середовища, здатного до прийняття нестандартних рішень, спроможного розкривати таланти та обдарування своїх учнів і такого, який перебуває в постійному пошуку інноваційних форм, методів і технологій навчання й виховання учнів різних типів закладів освіти [4, с. 110].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях вітчизняних науковців розкрито

та проаналізовано різні підходи до організації та проведення науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти В. Андреев, В. Бенін, Б. Вульф, Н. Дівінська, Н. Дяченко, В. Полонський, В. Стрельников та ін.), взаємозв'язку науково-дослідницької роботи з навчальною діяльністю (В. Кушнір, О. Малихін, З. Слєпкань, О. Цись), розвитку наукової творчості студентів (А. Багачук, П. Горкуненко, М. Князян, Є. Кулік, І. Луценко, О. Нікітіна, Н. Пузирьова, Л. Султанова та ін.); формування дослідницької компетентності в тих, хто навчається, та її компонентів (Д. Бінецька, М. Вінник, М. Головань, О. Миргородська, А. Нізовцев, І. Попович, О. Пташенчук та ін.).

Н.В. Уйсімбаєва відзначає, що поняття «науково-дослідницька діяльність студентів» включає в себе два взаємопов'язаних елементи: навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості; наукові дослідження, що здійснюють студенти під керівництвом викладачів [8, с. 244].

М.О. Князян пропонує використовувати поняття «самостійно-дослідницька діяльність». Дослідницька діяльність розглядається науковцем «як один з видів організації самостійної роботи» [5, с. 45].

В своїй роботі В. Яремчук, зазначає, що науково-дослідна робота студентів є первинною, початковою складовою глобального процесу продукування наукових знань. Вона здійснюється у межах вищих навчальних закладів під безпосереднім керівництвом досвідчених вчених і відповідних підрозділів вищих шкіл (зазвичай насамперед їх кафедр) [9, с. 6].

О.С. Повідайчик та М.М. Повідайчик під НДР студентів розуміють особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, який виникає в результаті функціонування індивідуальних механізмів пошукової активності і передбачає самостійне дослідження, спрямоване на теоретичне й експериментальне вивчення явищ і процесів, обґрунтування фактів, виявлення закономірностей за допомогою наукових методів пізнання [7, с. 217].

В свою чергу О.С. Завальнюк [4], виокремлює такі чотири складники науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів, як-от:

– методологічний, який передбачає необхідність засвоєння студентами системи наукових знань щодо підходів до пізнання досліджуваних об'єктів, виявлення ролі й характеру дослідницької діяльності в межах учительської професії, отримання наукових уявлень з методики, методів і технологічних підходів до організації фахових і педагогічних досліджень;

– технологічний, який безпосередньо сприяє реалізації на практиці методик і технологій наукової творчості й самостійного проведення дослідницького циклу, способів і прийомів організації навчально-дослідницької діяльності школярів;

– аксіологічного, що зумовлює рефлексію власної дослідницької діяльності, усвідомлення її цінності для майбутньої професійної й особистісного саморозвитку і отже сприяє науковій соціалізації особистості, засвоєння студентами норм і цінностей професійної культури;

– комунікативно-інформаційний, який забезпечує ефективні комунікації у системі «викладач-студент-студенти-науковий колектив» задля пошуку інформації й здійснення спільної науково-дослідницької діяльності [4, с. 111].

О.І. Гончаров в своїх дослідженнях, наголошує на те, що творчо налаштований вчитель здатний спонукати учнів до проведення досліджень. В такому разі майбутній вчитель уявляється компетентним в царині організації, керівництва і особистого проведення наукових досліджень. Зазначена компетентність формується в процесі отримання відповідної освіти в вищому педагогічному навчальному закладі. Формування відбувається під час різних видів занять, які проводяться в дослідницькому дусі, а також шляхом участі студентів в науково-дослідній роботі [1, с. 7-8].

Мета статті. Головною метою статті є дослідження підготовки майбутніх учителів географії в педагогічних закладах вищої освіти до проведення дослідницької роботи з учнями в загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. В умовах реалізації вимог Нової української школи необхідність оволодіння майбутніми учителями географії навичками дослідницької діяльності стає вкрай актуальною. Тому, поряд з навчальною, дослідницька діяльність студентів-географів є невід'ємною складовою розвитку їх особистості та професійних якостей.

Для успішного вирішення поставленого завдання необхідно дотримуватися деяких умов.

По-перше, високий науковий рівень керівників науково-дослідної роботи студентів. Найчастіше, це доктори і кандидати наук. Кафедра фізичної географії і геології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького має високий кадровий потенціал для проведення науково-дослідної роботи студентів. Члени наукового гуртка «Всесвіт» є постійними учасниками та призерами Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт з географії та геології.

По-друге, студенти повинні мати в своєму розпорядженні матеріально-технічну та інформаційну базу, тобто, мультимедійний комплекс, комп'ютерний клас, копіювально-розмножувальну техніку, вихід в Інтернет, в електронних базах даних і так далі.

По-третє, визначення поля наукових досліджень, проблематики та плану роботи. Для найбільш ефективної реалізації плану НДРС, для успішного проходження кожним студентом інди-

відуальної науково-дослідної траєкторії проводяться курси для бакалаврів «Основи наукових досліджень», а у магістрів «Методологія географічних досліджень».

Ми погоджуємося з думкою А.О. Корнуса, про те, що курс «Основи наукових досліджень» необхідний для залучення студентів до поточної і майбутньої науково-дослідної роботи, розкриття питань організації роботи в процесі дослідження та оформлення його результатів, отримання навичок керування науковою роботою школярів [6, с. 4].

Крім цього, в зміст навчальних дисциплін «Геологія з навальною практикою», «Землезнавство з навчальною практикою з курсовою роботою», «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства з навчальною практикою». включені теми, присвячені методології наукових досліджень. Велику роль в методичному забезпеченні формування дослідницьких здібностей відіграє курс «Методика навчання географії».

Студенти повинні також мати можливість представити результати своїх наукових досліджень. В університеті також повинна бути створена система заходів різного рівня (факультет, виш, місто, регіон і т. ін.), в рамках яких студенти можуть це зробити. Бакалаври та магістри беруть участь в роботі наукових гуртків, в конференціях різного рівня, всеукраїнських конкурсах студентських наукових робіт, студентській олімпіаді з географії, обласному конкурсі обдарованої молоді. Крім цих заходів, всі студенти виконують реферати, курсові роботи за спеціальністю, випускні дипломні роботи бакалавра і магістра.

У процесі науково-дослідної діяльності студенти долучаються до організації та проведення теоретичних і емпіричних досліджень, у них відбувається формування цілого ряду загальнокультурних і професійних компетенцій, розвивається наукове мислення, світогляд і пізнавальна активність. Дослідницька діяльність виступає як умова професійного становлення особистості, її здібностей, так як розвиває самостійність в оволодінні способами діяльності, в нашому випадку, методами дослідження.

Підготовлені таким чином вчителі географії, організують дослідницьку діяльність учнів як на уроці, так і в позаурочний час. На уроках це здійснюється за рахунок використання дослідницького методу навчання.

Діяльність учителя з організації дослідницької діяльності учнів включає кілька етапів.

1 етап. Аналіз теми, що підлягає вивченню за допомогою дослідницького методу, тобто виділення проблем, які підлягають дослідженню, проектування творчих завдань, організаційних форм навчання. За рахунок цього стає можливим введення методів наукового пізнання.

2 етап. Проектування уроку з використанням дослідницького методу на основі аналізу рівня навчально-пізнавальної, творчої, дослідницької діяльності учнів.

3 етап. Інформування школярів про вивчення теми із застосуванням дослідницького методу, тобто підготовка інформаційних матеріалів в друкованому вигляді або електронній формі: назву теми, що вивчаються проблеми, план вивчення з точним зазначенням часу і форм навчання, список використаної літератури, тематика творчих завдань, методичні поради щодо їх виконання, критерії оцінювання та терміни виконання.

4 етап. Проведення уроку. Завдання, що виконуються учнями, можуть носити відтворювальний і творчий характер, а також бути випереджувальними, що передбачає навчально-пізнавальну діяльність не тільки на уроках, а й у позаурочний час. Можливе проведення таких форм організації навчання, як урок-лекція (вступна, проблемна, оглядова, підсумкова) та практичні заняття (уроки-семінари, уроки-диспути, уроки-дискусії, уроки-консультації, уроки-практикуми, уроки-тренінги, уроки-екскурсії та ін.). На цих уроках можуть застосовуватися індивідуальні, колективні та фронтальні форми організації роботи.

5 етап. Аналіз і корекція розвитку творчих, дослідницьких умінь і здібностей учнів.

У позаурочній діяльності розвиток дослідницьких здібностей у учнів відбувається в рамках різних форм – шкільне наукове товариство, гурток, факультатив, географічний лекторій і т. ін. Результати своїх досліджень учні представляють на конференціях різного рівня, конкурсах учнівських наукових робіт в системі МАН і т. ін. Дослідження можуть бути як навчальні, так і наукові, як монопредметні, так і міжпредметні.

В результаті навчання студентів дисциплінам «Методологія географічних досліджень», «Методика навчання географії», «ГІС», «Основи наукових досліджень» визначається достатній рівень розвитку психолого-педагогічних умінь, мотивації, творчих здібностей, необхідних майбутньому вчителю для організації дослідницької діяльності учнів з географії. До них віднесемо такі вміння:

- вміння ставити перед учнями дослідницькі завдання в зрозумілій для них формі;
- уміння захопити дослідницькою проблемою, темою дослідження;
- вміння організувати взаємодію в дослідницькій діяльності;
- вміння бути терпимим до помилок учнів, їхніх ідей і думок;
- вміння створювати умови для обміну думками в ході відкритих дискусій;
- вміння заохочувати і розвивати критичність мислення;

– вміння мотивувати і стимулювати висування нових, оригінальних ідей і напрямів пошуку;

– вміння враховувати інтереси і стежити за їх динамікою;

– вміння бути гнучким в індивідуальному виборі та темпі роботи учнів.

В період виробничої практики студентів-географів у закладах освіти обов'язковою є участь всіх студентів-практикантів в науково-дослідницькій роботі професійно-педагогічного характеру. Ця дослідницька робота повинна вестися за всіма правилами наукового пошуку: визначення стану розробки питання, проектування бажаного результату навчання, відбір змісту, методів і засобів, за допомогою яких можна досягти необхідного результату, конструювання та реалізація навчально-виховного процесу, оцінка отриманих даних. В ході роботи над науковою темою студент користується різними методами науково-педагогічних досліджень. Крім спостереження проводить масове опитування учнів, анкетування, тестування, дослідне навчання (останнє – з метою перевірки правильності сформульованої ідеї), за заздальгідь складеною програмою вивчає наукову літературу, методичні матеріали шкільних міських, районних методичних об'єднань, асоціації вчителів географів міста чи району, інститутів післядипломної роботи вчителів. В результаті студент опановує основними методами науково-педагогічного дослідження, виробляє здатність спостерігати, узагальнювати досвід, виявляти знання учнів в даному аспекті, навчати школярів по спеціально розробленій програмі, працювати з різними літературними матеріалами по проблемі, порівнювати свою педагогічну діяльність з описаною в науковій літературі і в літературі «з досвіду роботи», формулювати відповідні висновки [2, 3].

Висновки і пропозиції. Відчуваючи потребу сучасного суспільства у випускниках школи, націлених на самоосвіту, саморозвиток і самореалізацію, необхідно формувати дослідницькі здібності в учнів. Важливе місце в цьому процесі відводиться дослідницькій діяльності в цілому, і дослідним методом до організації освітнього процесу зокрема. При використанні в освітньому процесі дослідного методу навчання вчитель повинен практикувати різноманітні способи, форми і прийоми, а також типи уроків.

Підготувати вчителя географії, здатного вирішити зазначені завдання, можливо в рамках вивчення ряду методичних та методологічних дисциплін. Такими дисциплінами при підготовці майбутніх вчителів географії можуть «Методологія географічної науки», «ГІС», «Основи наукових досліджень» та ін. Велику роль у формуванні дослідницької компетентності майбутніх вчителів географії відіграють дисципліни які мають в своєму

модулі навчальні практики, це такі як «Геологія з навальною практикою», «Землезнавство з навчальною практикою з курсовою роботою», «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства з навчальною практикою». Майбутній учитель, який пройшов системну і якісну підготовку у педагогічному закладі вищої освіти в області дослідницької діяльності, здатний буде організувати подібну і зі своїми учнями.

Список використаної літератури:

1. Гончаров О.І. Місце і роль гурткової роботи в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя*: зб. наук. пр./редкол.: Л.І. Білоусова та ін. Х.: Факт, 2010. Вип. 1. С. 7-10.
2. Долгих А.В., Даценко Л.М., Непша О.В. Науково-дослідницька діяльність студентів-географів під час педагогічної практики. *Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування*: збірник статей. Донецьк: ДІСО. 2013. С. 25-27.
3. Завальнюк О. С. Дослідницький компонент практичної підготовки майбутніх учителів географії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій та загальноосвітній школі*: зб. наук. праць. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. Вип. 61. Т. 1. С. 61–66.
4. Завальнюк О.С. Інформаційно-технологічне забезпечення науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів географії. *Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 5. 2019. С. 100-115.
5. Князян М.О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: монографія. Ізмаїл: Сміл, 2006. 242 с.
6. Корнус А. О., Корнус О. Г., Король О. М., Нешатаєв Б. М. Основи наукових досліджень: методичні вказівки для виконання практичних та самостійних робіт. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 40 с.
7. Повідайчик О.С., Повідайчик М.М. Основні підходи до науково-дослідницької роботи студентів. *Науковий вісник Ужгородського університету. серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Вип. 1 (40). С. 216-218.
8. Уйсімбаєва Н.В. Науково-дослідницька діяльність майбутнього фахівця. *Наукові записки. Вип. 88. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2010. С. 243-246.
9. Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів: навчальний посібник для студентів факультетів гуманітарного профілю. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2012. 56 с.

Nepsha O. Training of future geography teachers for the organization of students' research activities

The article is devoted to the important topic of preparing future geography teachers for the organization of students' research activities in pedagogical institutions of higher education. In the conditions of the implementation of the requirements of the New Ukrainian School, the need for future teachers of geography to master the skills of research activities becomes extremely urgent. Therefore, both educational and research activities of future geography teachers are an integral part of the development of their professional qualities and future pedagogical activities.

For students-geographers to successfully acquire the skills of research activity, some conditions should be observed: first, the high scientific level of the leaders of the student's research work; secondly, students must have a material, technical and informational base at their disposal; thirdly, defining the field of scientific research, issues and work plan. For the most effective implementation of the plan of scientific research work of students, for the successful passage of each student's individual scientific research trajectory, courses are held for bachelors «Fundamentals of scientific research» and for masters «Methodology of geographical research». A major role in the methodical provision of the formation of research abilities is played by the course «Methodology of teaching geography» with industrial practice in general educational institutions. In addition, the content of some academic disciplines includes topics devoted to the methodology of scientific research and courses that have educational practices in their structure, such as «Geology with educational practice», «Geoscience with educational practice with coursework», «Geography of soils with educational practice».

Based on their own pedagogical work experience, it was established that in the process of scientific research, students are involved in the organization and conduct of theoretical and empirical research. They develop a whole range of general cultural and professional competencies, develop scientific thinking, worldview, and cognitive activity. Research activity acts as a condition for the professional formation of an individual, and his abilities, thus developing independence in mastering methods of activity, for example, research methods.

Geography teachers trained in this way organize students' research activities both in class and outside of class.

Key words: *future teachers of geography, students-geographers, research activity of students, research work of students, student.*